

۱۹ سپتمبر، ۲۰۲۴

عبدالحی حبیبی

یادداشتها در تاریخ صنایع افغانستان

قسمت اول

مقدمه:

خوانندگان هموطن ما از آغاز کار فرهنگی سایت ملی «استقلال - خپلواکی» نیک بیاد می آورند که هدف و مرام این فعالیت بیشترین خدمت به هموطنان در زمینه افشاگری و بیان حقایق در مورد رویداد های تاریخی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و معرفی آن شخصیت هایی است که جای پای برازنده، ملی، مستند و ماندگاری را برای آموزش نسل های افغانستان عزیز از خود

بیادگار میگذارند.

آموختن حقایق تاریخی و اجتماعی از آثار آن هموطنان قابل قدر سرزمین ما که اکثراً با شرائط محدود عمری را برای تجسس و تحقیق و مطالعه در راه کشف دانستنی های اجتماعی و تاریخی این بلاد سپری نموده اند، نه تنها آموزنده بوده، بلکه زحمات شان قابل افتخار و ستایش مزید است. چنان است که با نشر آثار بزرگمرد تاریخ کشور پوهاند «**عبدالحی حبیبی**» مؤرخ، نویسنده، شاعرو ادیب، در همین صفحات سایت ملی «**استقلال خپلواکی**»، حتی المقدور سعی بلیغی به عمل آمده تا هرچه بیشتر از طریق پیشکش آثار بینظیر استاد، منبع آموزش و تحقیق و مطالعات وسیع و طولانی وی را همواره تقدیم خوانندگان محترم بنماییم.

بیجا نخواهد بود که درین راستا از محترم خوشحال حبیبی، فرزند برومند استاد که با امانت داری و عرضه گنجینه آثار «**پوهاند حبیبی**» به شکل «**ورد**» قابل نشر، به این وبسایت لطف و همکاری نموده اند، نهایت سپاس و ممنونیت خود ها را ابراز داریم

اثر ارزشمند «**یادداشتها در تاریخ صنایع افغانستان**» که در قسمت هایی چند تقدیم میگردد، در حقیقت منبع آموزشی حقایق تاریخی برآزنده ای است از دوره های خاص، در زمینه چگونگی انکشاف صنایع فرهنگی در افغانستان باستان که ارزش مطالعه و انتشار آنرا بین هموطنان ما خواهد داشت.

*****

یکی از موضوع های بسیار مهم و دلچسپی که باید در تاریخ کشور ما با دقت و تحقیق و کنج کاوی فراوان جستجو و فراهم آوری شود معلوماتی است درباره صنایع مختلف که در ادوار سابقه افغانستان وجود داشته است. تاریخ صنایع و هنرهای نفیس جزو معتنا به فرهنگ ماست و باید تمام نکات و جزویات آنرا فراهم آوریم در آینده در پایان هر فصل تاریخ اوضاع صنعتی همان دوره را با بسط و تفصیل مورد بررسی قرار دهیم و نویسنده این سطور در حین مطالعه کتب تاریخی نکات و یاد داشتهایی را درین مورد فراهم آورده ام که کافی و جامع و مانع نیست، ولی برای اینکه ضایع نشود و در آینده بدرد نویسندگان گرامی این رشته بخورد آنرا به مجله آریانا می سپارم و ممکن است که در حین ترتیب و تدوین تاریخچه صنعت و هنر سودمند افتد و هر مبحث آن بموقع خود گذاشته شود.

خطاطی:

یکی از صنایع بسیار جالب و زیبایی خراسان در دوره اسلامی هنر خوش خطی است حتی برخی

از دانشمندان هنر شناس معتقد اند توجهی را که این مردم در ترتیب کتاب های خطی داشته اند بی نظیر است و هیچ يك از ملل عالم نتوانسته است بپایه آنها برسد. وقتی انسان یکی از کتب خطی این مردم را بدست میگیرد نمیداند چه قسمت آنرا بیشتر مورد دقت قرار بدهد؟ زیرا تزئینات و تذهیب کاری و جاذبه و رنگ آمیزی و زیبایی خط و نقش و نگار جلد آن هر يك در خور دیدن و سحر انگیز است که بیننده بی اختیار از دیدن تمام این محاسن هنری در شگفت می ماند (۱) صنعت خطاطی از اوایل دوره اسلامی در افغانستان رواج داشت و برسم الخط کوفی که بقول دکتور ولفنسون از رسم الخط نبطی متاخر برآمده بود (۲) و عربها آنرا در قرن هفتم میلادی در افغانستان رواج داده بودند، کتابها و کتیبه های خود را می نوشتند.

قدیم ترین کتیبه این رسم الخط در افغانستان تاجایی که اکنون مکتشف و معلوم است در وادی توچی وزیرستان بر يك سنگی بدست آمده که در جمادی الاولی (۲۴۳ هـ ۸۵۷ م) درباره تعمیر بنایی نوشته شده و نه سطر برسم الخط کوفی و زبان عربی و پنج سطر برسم الخط سره دا ناگری Sarada Nagri و زبان سنسکریت دارد، که این سنگ نبشته اکنون در موزه پشاور موجود است (۳) و از ملاحظه آن پدید می آید که در اواسط قرن سوم هجری در حواشی شرقی افغانستان رسم الخط کوفی توام با رسم الخط سنسکریت رواج داشت و نفوذ آداب و رسوم اسلامی و عبی تا کوهسار توچی پهن شده بود. کتیبه دیگر بهمین رسم الخط کوفی ساده بدون تزئینات بر کنار دریای سند در خرابه های شهر قدیم ویند که بعد از عقب نشینی کابلشاهیان از فتوحات اسلامی پایتخت ثانی ایشان بود بردیوارکهن چاهی در سنه (۱۸۹۴ م) پیدا شده و بران بزبان عربی و رسم الخط کوفی چنین نوشته است " : بسم الله الرحمن الرحيم بنا هذا البئر ابو جعفر محمد بن عبدالجبار بن محمد الجوزجانی فی ذی القعدة سنه اثنی و ثمانین و اربعمائه (۴)"

این کتیبه که بسال (۴۸۲ هـ ۱۰۹۰ م) تعلق دارد نفوذ کامل رسم الخط کوفی دارد افغانستان تا کرانه های اباسین بثبوت میرساند و اینکه کتیبه از طرف یکنفر فقیه جوزجانی افغانستان نصب شده بجای خود مهم و دلچسپ است.

قدیمترین کتابهای این رسم الخط که تاکنون بخط مردم خراسان در موزه های اروپا و کتب خانه ها موجود اند عبارتند از کتاب الابنیه عن حقایق الادویه تالیف ابو منصور موفق هروی که در شوال ۴۴۷ هـ (جنوری ۱۰۵۶ ن) بخط علی بن احمد طوسی خراهرزاده یا برادر زاده فردوسی خراسانی نوشته شده و نسخه واحده خطی آن در کتپ خانه ویانا است. (۵)

دیگر جلد ثالث شرح کتاب التعرف المذهب التصوف است که در حدود (۳۹۰ هـ) زاهد فقیه امام ابو ابراهیم اسمعیل بن محمد مستملی بخاری (متوفی ۴۳۴ هـ) کرده است (۶) این کتاب از

مهمترین آثار قدیم زبان فارسی فصیح عصر سامانی است که يك نسخه خطی قدیم آن با خط بسیار پخته و زیبای کوفی در ۲۴ شوال ۴۷۳ هـ ۱۰۸۰ م نوشته شده و در پشاور پبنتونستان در کتب خانه مولانا فضل صمدانی موجود بود دیگر کتاب خطی بهمین رسم الخط کتاب هدایا المتعلمین تألیف ابوبکر ربیع ابن احمد بخاریست که نسخه خطی واحده آن در اکسفورد انگلستان موجود و نوشته (۴۷۸ هـ) است. از نسخه خطی کتاب ترجمان البلاغه محمد بن عمر را دویانی که در سنه (۵۰۷ هـ) بخط ارد شیرین دیلمسپار قطبی از شاگردان اسدی طوسی نوشته شده و در کتبخانه فاتح استانبول موجود است پدید می آید (۷) که رسم الخط کوفی از اوایل دروه اسلامی تا اواخر دروه غزنویان و عصر سلجوقیان برای نوشتن کتب استعمال می شد اما از مقابله قدیمترین نمونه خط کوفی که تاکنون کشف شده و در خراسان جبل درويز برسنگی بالای کلیسائی بزبان عربی و یونانی نقش و متعلق به سال (۵۶۸ م) است و بعد از آن بر کتیبه قبری در مصر همین رسم الخط مربوط بسال (۳۱ هـ) موجود است (۸) معلوم می شود که خط کوفی از اوایل خیلی ساده و بسیط و نازیبا و حروف آن خیلی فراخ و کم ارتفاع بود ولی بمرور زمان ذوق مردم خراسان آنرا پروراند تا که در اوائل قرن پنجم هجری کشیده و زیباد شده و در دوره سلجوقی خط کوفی بر دقت و زیبایی خود افزود. (۹)

تا که خط نسخ از آن بوجود آمد و بعد از آن در قرن هفتم به تعلیق تحول کرد و از مجموعه نسخ و تعلیق خطی بنام نستعلیق بمیان آمد که رقت و شیوایی و سهولت و نرمی و ارتجائی را در آن مشاهد میکنیم. (۱۰)

اختراع خط نستعلیق منسوب به قبلاً الکتاب می علی از درباریان تیموریه خراسان است يك نسخه خطی همای و همایون خاجوی کرمانی بتاریخ (۷۹۹ هـ ۱۳۹۷ م) بقلم او نوشته شده و در موزه پرتانیاست. (۱۱)

مکتب نستعلیق نویسی در خراسان و هرات در سایه هنر پروری تیموریان در عصر رسانس هنری هرات باوج کمال رسید عبدالله پسر میر علی کار پدر ار تکمیل کرد و از دو نفر شاگردان میر علی مولانا جعفر ریاست دبیرخانه بایسنقر میرزا را در هرات داشته و چهل نفر خوشنویس زیردست او بودند. جعفر بایسنقری در اکادیمی هرات نفیس ترین کتب دنیا یعنی نسخه شهنامه فردوسی را در سنه (۸۲۳ هـ ۱۴۲۰ م) نوشت - موزه گلستان تهران که بجایش شرح داده خواهد شد. همچنین نسخه خطی گلستان سعدی را همین جعفر در هرات بسال (۸۳۰ هـ ۱۴۲۶ م) برای شهزاده بایسنقر نوشت که بهترین کتابهای خطی کلکسیون چستر بییتی لندن شمرده میشود و علامت کتابخانه بایسنقر میرزا را دارد.

عده زیاد نسخ خطی عالی مکتب هرات متعلق بدوره شاهرخ اند يك نسخه عالی خمسۀ نظامی

که مجموعه لویی کارتیه در پاریس موجود است مهور به مهر شاهرخ است. (۱۲)

اما شاگرد دیگر میر علی مولانا اظهر (متوفی ۸۸۰ هـ ۱۴۷۵ م) هنرمند جهانگردی بود که خط نستعلیق را از هرات تا بیت المقدس نشر داد و یک شاگردش سلطان علی از (۸۷۵ هـ تا ۹۱۲ هـ) در هرات بدربار سلطان حسین بایقرا بسر می برد، که دیوان وزیر هرات میر علی شیرنواپی را در (۹۰۵ هـ ۱۴۹۹ م) نوشت و بخط همین استاد نسخه گوی و چوگان عارفی بین سنوات (۸۷۰ _ ۸۸۰ هـ) در هرات نوشته شد که اکنون به (نمره ۱۸۱۰) در کتابخانه فاتح در استانبول موجود است.

یکی از آثار آنزمان که مصدر الهام برای هنرمندان این مکتب بوده دیوان شاعر معروف حضرت جامی است (۸۱۷ _ ۸۹۸ هـ ۱۴۱۴ _ ۱۴۹۲ م) در موزه متروپولیتن نسخه بی ازین دیوان موجود است که بین سالهای (۸۶۸ _ ۸۸۴ هـ) در زمان حیات جامی بوسیله خطاط معروف عبدالکریم خوارزمی نوشته شده و از لحاظ سبک خط شباهت زیادی به نسخه بی ازان دیوان دارد، که در سال (۸۶۸ هـ ۱۴۶۳ م) توسط عبدالرحیم برادرش استنساخ شده این هر دو خطاط زبردست شیوه خط نستعلیق را تغییر دادند و فرزندان عبدالرحمن خوشنویس معروف بودند.

(۱۳)

خطاطان معروف و هنرمندان دیگر در اکادیمی هرات عبدالکریم ولد عبدالرحمن خوارزمی و ابراهیم بن شاهرخ بن تیمرو و خود بایسنقر میرزاست که درین دوره بعد از پیشرفت خط نستعلیق دو نوع خط دیگر یعنی خط دیوانی و دشتی نیز بوجود آمده است. (۱۴)

هنر خطاطی در افغانستان دروه ارتقای خود را تکمیل کرد و در قرن نوزدهم دو مکتب خاص دران موجود بود اول مکتب میر عبدالرحمن هروی که در اواخر عصر سقوط سدوزانیان میزیست و در نستعلیق نویسی آیتی بود و همین مکتب را تاکنون برخی از شاگردان این دبستان تعقیب می نمایند که یکی از ایشان دانشمند فیضی کابلی است و درین اواخر مناجات حضرت خواجه عبدالله انصاری را بهمین اسلوب نشوته و عکاسی شده است و پیش ازین مرحوم میرزا محمد یعقوب از خطاطان معروف این مدرسه بود.

مکتب معروف دیگر نستعلیق دبستان سید عطامحمد شاه قندهاریست که فرزندش سید عثمان آقا و دو نفر شاگردش سید داؤد الحسینی و سید ایشان آقا تاکنون چشم و چراغ این محفل اند، و این هنرمندان رویه میر عماد معروف را پیروی نمایند.

علاوه برین دبستان خط شکسته نیز در چند قرن اخیر موجود بوده و نمونه های خوبی ازین اسلوب بخط مرحوم سردار غلام محمد خان طرزی افغان دیده شده و درین وقت بناغلی عزیزالدین پوپلزی در انواع خطوط هنری نمایی دارد.